

A Káli-medence alakváltozásai 2.0

Régi és új elitek, vállalkozók, kulturális brókerek és a felelősség kérdése a rurális térben¹

Transformations of the Shape of the Káli Basin, Hungary 2.0

Old and New Elite, Entrepreneurs, Cultural Brokers and the Issue of Responsibility in a Rural Space

Lajos Veronika² – Szijártó Zsolt³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.3>

Beérkezés: 2021. 12. 07.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 04. 26.

Elfogadás: 2022. 05. 22.

Összefoglaló: Tanulmányunk a Káli-medencében megfigyelhető transzformációs folyamatokat a beköltöző társadalmi aktorok nézőpontjából kiindulva vizsgálja. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy a medencébe különböző időszakokban költöző társadalmi elitek mennyiben, milyen területeken és mivel járultak hozzá a lokális társadalomban és gazdaságban végbement változásokhoz, és ez milyen összefüggéseket mutat a hely és annak lakói iránt érzeaz országos lezárások idején. Közülük van egy-két olyan család is, akik ma már felelősséggel. Kétségtelen, hogy a beköltözők hatása a medencére egyszerre szimbolikus természetű és materiális jellegű. Ezek az emberek kezdettől nemcsak aktív szerepet töltenek be a medence reprezentációjának létrehozásában és forgalmazásában, hanem egy részük idővel a lokális gazdaság meghatározó szereplőjévé is vált.

Munkánk a medencébe eltérő hullámokban költözött elitek narratíváit és társadalmi gyakorlatait hasonlítja össze. Két korszakot – az 1970–80-as éveket és a kortárs jelen (2019–2021) időszakát – állítunk az elemzés középpontjába a közöttük megfigyelhető folyamatosságra és a szakadásokra helyezve a hangsúlyt, ezáltal szemléltetve a medencében végbement változások folyamatát. Az interpretatív módon elemzett empirikus adatokat kulturális antropológiai terepmunkával, a résztvevő megfigyelés és a félig strukturált interjú módszerével gyűjtöttük. A Káli-medencében a hetvenes évek óta végbemenő változások folyamatát a konstruktivista vidékszociológia és a kulturális antropológia globális áramlatokra reflektáló kategóriarendszere mentén értelmezzük.

Kulcsszavak: térhasználat, reprezentáció, glocalitás, felelősség, Káli-medence

1 Tanulmányunkban a kortárs időszak vizsgálatát a Lo-Káli, „Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a »Magyar Provence«-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások” című, K-129097 számú NKFIH által finanszírozott kutatási program támogatta. Kutatásvezető: Nemes Gusztáv.

2 ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, email: lajos.veronika@uni-miskolc.hu

3 PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, email: szijarto.zsolt@pte.hu

Abstract: Our paper investigates the transformation processes observed in the Káli Basin, Hungary from the perspective of immigrating social actors. We aim to find answers to the question of how and in which fields the social elites, who have been settling down in the Basin in different times starting from the 1970s with the intention to live there, contributed to the changes occurring in the local society and economy. Furthermore, we are eager to know what kind of interconnections can be found between the transformations and the responsibility felt for the place itself and its inhabitants. The newcomers' impact on the basin is both symbolic and material. People moving into the villages of the Káli Basin not only played a substantial part in the production and popularization of the Káli Basin's representation, but, in time, became significant actors of local economy.

Our study makes a comparison between the narrative and the everyday sociocultural practice of the elite immigrating in the Káli Basin in two different times: in the 1970-80s and in the present (2019–2021). We focus on the continuities and the discontinuities of the elite's narrative and everyday practice demonstrating the processes of change in the basin. We used various methods to collect our empirical data, such as ethnography and semi-structural interviews, which were analysed in an interpretative way. The empirical data demonstrating the processes of change in the Káli Basin since the 1970s is interpreted in the framework of constructivist rural sociology and the terms used in sociocultural anthropology dealing with global flows.

Keywords: use of space, representation, glocality, responsibility, Káli Basin, Hungary

I. Bevezetés

A „magyar Hollywood”, a „magyar Toszkána”, a „magyar Provence”, a „magyar mediterráneum”, szinte korlátlanul sorolhatók azok a jelzők, amelyek azt mutatják, hogy a Káli-medence iránti érdeklődés az 1970–80-as évek óta töretlen. Egy olyan térség iránt, amely nem rendelkezik különösebb néprajzi örökséggel, térbeli kiterjedése csekély, s amelyet összesen nyolc település (Kővágóörs, Salföld, Kékkút, Köveskál, Balatonhenye, Mindszentkál, Szentbékál és Monoszló) alkot. A hely távol van az igazi nagyvárosoktól, közúton csak nehezen közelíthető meg, vasúton pedig sehogy. Az érdeklődés sok területen megnyilvánul: a mediális nyilvánosságban, a különböző tabloidok utazási-turisztikai mellékleteiben éppúgy, mint az ingatlanpiac árainak folyamatos növekedésében, az „igazi lokális” gasztronómiai élményt kínáló helyek, biogazdaságok és helyi piacok számának gyarapodásában éppúgy, mint a tájat reprezentáló amatőr és professzionális vizuális anyagok (fényképek, filmek) szinte áttekinthetetlen bőségében.

A térség iránti érdeklődés túlélte a rendszerváltást, a különböző politikai rezsimek regnálását, az önkormányzatiság intézményrendszerének ki-, majd leépülését, a vidékpolitika különböző irányváltásait, az Európai Unióhoz való csatlakozást, a 2008-as világválságot és a 2020–21-es pandémiás időszakot.⁴ A Káli-medence vonzereje évtizedeken keresztül változatlan maradt, sőt a nyilvánosság mind szélesebb köreiben érzékelhető.

A Káli-medencében végbemenő lokális társadalmi-kulturális és politikai folyamatok jól illeszkednek azon világszerte megfigyelhető transzformációk közé,

⁴ A koronavírus-járvány első és második (2020), illetve harmadik (2021. tavasz) hullámában is voltak olyan családok, akik beköltöztek a Káli-medencei nyaralójukba az országos lezárások idején. Közülük van egy-két olyan család is, aki ma már életvitelszerűen a medencében lakik.

amelyeket a társadalomtudományos szakirodalom a vidéki terek átalakulása-ként (elszegényedéseként – például Kovács et al. 2013, Virág (szerk.) 2015, vagy dzsentrifrikációjaként – például Phillips 1993, 2005, Solana-Solana 2010, Csurgó 2013, Tomay 2019, Nemes et al. 2022, Tomay–Völgyi 2022) ír le. Ennek során a különböző globális folyamatok (városból való kiköltözés, életmódváltás, külföldi nyugdíjasok házvásárlásai stb.) lokális változataiból egy patchworkszerű, folyamatosan változó rurális környezet jön létre (ezt foglalja magában a „glokalizáció” [Meyrowitz 2005] kifejezés). Ugyanakkor a Káli-medence egyike azoknak a helyeknek, ahol az átalakulás – legalábbis kívülről szemlélve – sikeres gazdasági-kulturális folyamatokat indított el.

Ez a térség mind a materiális gyakorlatokat tekintve, mind szimbolikus szinten a folyamatosság, az építkezés egyik feltűnő példáját kínálja. Így nemcsak a közösségi ünnepek, a tájhoz, az épített örökséghez fűződő képzetek, a medencén belüli életmódot leíró szótár elemei mutatnak állandóságot, hanem a materiális gyakorlatok szintjén is megfigyelhető a kontinuitás. A manapság nagyon divatos biogazdálkodás, a helyi termékek előnyben részesítése, a helyi termelők hálózatba szervezése iránti igény – sporadikusan ugyan, de – már a nyolcvanas évek végén megjelent a településeken. Az elmúlt időszakban fokozatosan továbbfejlődött az egész rendszer, létrehozva a maga gazdasági környezetét és fogyasztó-vásárló közönségeit (Balogh 2022). A borgazdaságok kiépülése is ugyanilyen módon írható le: a kilencvenes évek elejének magányos vállalkozóiból mára jól menő borászok, étterem-tulajdonosok, életmódmagazinok kedvelt szereplői lettek.⁵ Ez a folyamatosság azért is feltűnő, mert az elmúlt negyven évben több generációváltás is történt a medence materiális és szimbolikus gazdaságát meghatározó elitek és a helyi lakosság körében. A generációváltások ellenére sokszor nagyon hasonló témájú és mintázatú konfliktusok alakultak ki a felek között.

Jelen tanulmány a Káli-medencében megfigyelhető transzformációs folyamatokat a beköltöző társadalmi aktorok nézőpontjából kiindulva vizsgálja: mennyiben, milyen területeken és mivel járultak hozzá a lokális gazdaságban és társadalomban lezajlott változásokhoz a különböző időszakokban a medencébe költöző társadalmi elitek. Ez a hozzájárulás egyszerre volt szimbolikus természetű, hiszen aktívan bekapcsolódtak a területről létrejövő reprezentációk termelésébe és forgalmazásába, illetőleg materiális jellegű, hiszen a beköltözők nemcsak felújították a házakat, hanem egy részük a lokális gazdaságnak is meghatározó szereplőjévé vált.

A tanulmányban először ismertetjük a probléma értelmezéséhez használt elméleti háttérrel és a legfontosabb fogalmakat, majd bemutatjuk a kutatás során alkalmazott módszereket. A negyedik és ötödik fejezetben részletezzük a Káli-medencében megjelenő különböző társadalmi elitek önreprezentációjának sokszínű

5 Például az Északipart folyóirat egyes számai és különszámai foglalkoztak Balaton-felvidéki borászokkal (Északipart borászai 2014), a gasztronómiával (Északipart gasztro 2015), a káptalantóti piac árusaival (Északipart 2018: 200–210) vagy a kapcsolódó magyar filmekkel (Északipart filmes különszám 2021).

gyakorlatát, azok egymásra épülését, illetve folytonosságát és változását, valamint ezeknek a térre gyakorolt hatását. Ennek során külön figyelmet fordítunk a tájhoz, a közösséghez és a lokális gazdasághoz különböző korszakokban kapcsolódó elképzelérendszerre és gyakorlatokra. A zárófejezetben a tanulságokat foglaljuk össze.

II. Az értelmezés elméleti kerete

A vidékszociológiában – a vidék konstruktivista megközelítéséhez és a kulturális fordulathoz kapcsolódóan (Cloke 1997, Csire 1999: 153, Csurgó 2013: 23) – az 1980-as évek végétől vált elfogadottá a vidék és a város elválaszthatatlanságát hangsúlyozó elképzelés (Megyesi 2007: 28), ugyanakkor a közösség és társadalom – s a ráépülő vidék és város – közötti, még Tönniesre (2004: 9) visszavezethető megkülönböztetés már jóval korábban megkérdőjeleződött.

A konstruktivista megközelítésmód alapján a vidék – miután a vidék, vidékiség (*rurality*) és a hozzá kötődő jelek és jelentések megszabadultak a földrajzi helyhez kötöttségtől (Csurgó 2013: 28), ahogyan ez egy évtizeddel később a globális változásfolyamatok hatására a lokalitás (Appadurai 1996, 2001) esetében is megfigyelhető – városi hálózatokhoz kapcsolódik. Tereit városi – vagy a városi környezetben is otthonosan mozgó – csoportok (például ingázók, turisták, vagy nyaralótulajdonosok) használják, gyakran városi intézmények vagy képviselők formálják, alapvetően városi eszmék mentén (Mormont 1987: 17). A városi hálózatokhoz történő kapcsolódás mértékétől és formájától függ, hogy a városi és vidéki terek milyen alakváltozatairól beszélhetünk (Mormont 1987: 17): például belvárosról, kertvárosról, agglomerációs övezetről, aprófalvokról, a várostól célzatosan távolságot tartó falvokról, esetleg alternatív életmódot kínáló vidéki településekről.⁶

A vidékkutatásban Mormont új fogalomkészletet is kínált a kutatók számára, olyan, később nagy karriert befutó terminusokat, mint a „diskurzus” és a „reprezentáció”. Ezen koncepciók segítségével ugyanis jól leírható, hogy amit egy hagyományos megközelítés a vidék és a város közötti földrajzi elkülönülésként mutat be, az valójában nem más, mint a diszkurzivitás szintjén megjelenő különbségtétel (Foucault 1991: 868–889). Azaz elsősorban az egyes szereplők gondolkodásmódjában, a vidékről és a városról alkotott jelentésekben és a reprezentációs gyakorlatokban konstituálódik. Ráadásul ezt a diszkurzivitás szintjén megjelenő különbségtételt a rurális terekben tapasztalható társadalmi gyakorlatok egyértelműen megkérdőjelezzik, tulajdonképpen felülírják. A „helyiek” (legyenek betelepülők vagy őslakosok) mindennapi cselekvéseiben, értelmezési horizontján ugyanis a vidék és a város egymástól szétválaszthatatlan, természetes módon összetartozó, egymást kiegészítő komplex struktúraként, hálózatként működik.

6 Mint például az ökofalvak, Nagyszékely és a somogyvámosi Krisna-völgy; például Farkas 2011: 62–81, 2014: 3–26.

Az a tény, hogy a reprezentációk mind jelentősebb szerepet foglalnak el a vidék képének megalkotásában, összefügg a kulturális globalizáció folyamataival, erre reflektálnak a transznacionális és globális áramlatokkal foglalkozó antropológia (Appadurai 1996, 2001, 2008) és szociológia képviselői is. Miközben ugyanis az emberi tapasztalatok helyhez kötöttsége nem változott (vö. Meyrowitz 2005), ezek értelmezési keretét egyre kevésbé határozza meg önmagában a földrajzi hely, az ott érvényes kulturális tradíció. A globális és lokális terek egyszerre és egymással összefüggésben léteznek, „nem két térdimenziót, hanem két különböző téralkotó kapcsolat- és viszonyrendszert” (Faragó 2019: 207) jelölnek. A „globálishoz” és a „lokálishoz” társított jellemzők nem területi szintekre/léptékekre utalnak, hanem „másként konstruált és másként »látott« terekre” (Faragó 2019: 206), eltérő hálózati kapcsolatokra. Az utóbbi harminc évben egyes társadalmi csoportok viszonya tudatosabb és reflektáltabb lett saját élethelyzetükhöz és azokhoz a földrajzi és társadalmi keretekhez, amelyeket nap mint nap, a közvetlen interakciók helyzeteiben megtapasztalnak.

Az antropológus Arjun Appadurai „-scape” (-táj) fogalma (1996, 2008) a lokális jelentéstartalmának átalakulását írja le. A lokálisok napjainkban különböző aktorok és társadalmi csoportok által létrehozott és újratehmelt kulturális koncepciók, amelyek esetében a szereplők előszeretettel támaszkodnak térben és/vagy időben távoli, külső kulturális-mediális mintákra. A különböző médiatechnológiák „megsemmisítik a távolságokat, a távolságokon átívelő közelséget és a közelben lévő távolságot, helyben lévő távollétet hoznak létre. Egy helyen élni nem jelenti többé, hogy együtt élünk, és az együttélés nem jelenti többé, hogy ugyanazon a helyen élünk” – fogalmazza meg ezt a változást Ulrich Beck német szociológus (Beck 2005: 84–85) is. A globális folyamatok helyben valósulnak meg, territorializálódnak, hibrideket alkotnak a helyi jelenségekkel és cselekvésekkel (Faragó 2019: 207).

Ebben a folyamatban a médiatáj (*media scape*, Appadurai 1996, 2008) – különösen az új média – terei kulcsszerepet játszanak és lehetőséget biztosítanak arra, hogy a társadalmi szereplők különféle külső és belső perspektívák segítségével értelmezzék az adott helyszínen (vagy a virtuális térben) szerzett tapasztalataikat. Vagyis a lokálisként érzékelt tapasztalatot „nem mindig kizárólag az adott helyszín szemszögéből értjük meg” (Meyrowitz 2005: 29) és érzékeljük. Arjun Appadurai „lokalitás-” fogalma olyan formaként határozható meg, amelyet társadalmi csoportok különféle szomszédságok kontextusának létrehozása és fenntartása révén teremtenek meg, szimbolikus és materiális szinten egyaránt. A lokális olyan összetett fenomenológiai minőség, „melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre” (Appadurai 2001: 3).

A lokálisépítés, a médiatáj létrejöttének folyamatai különösen jól láthatóak a jelen kutatás kapcsán. Az utóbbi években-évtizedekben egy szinte áttekinthetetlenül széles diszkurzív tér alakult ki a Káli-medence körül: helyi és országos lapokban,

hírportálokon és tabloidokban, a közösségi média különböző platformjain szinte naponta találkozni lehet a térség legfontosabb jellemzőivel, szimbólumaival, program- és termékkínálatával, vagy az idelátogató és/vagy letelepült magyar hírességek speciális, helyhez kötődő történeteivel. Ehhez szorosan kapcsolódik a térségre vonatkozó reprezentációk tömeges előállítására: a Káli-medencében élő, az itt megfordult filmeknek, vizuális szakembereknek köszönhetően ez a vizuálisan talán legtöbbször megjelenített magyar táj: játék- és dokumentumfilmek, regények kulisszavilága (például Térey 2018), tömegturisták által napi gyakorisággal létrehozott posztok kötelező látványosságeleme, sajtó- és riportfotók sokat súlykolt szimbóluma. Külön érdekességet jelent, hogy a vizuális reprezentációkat sok esetben nem „idegenek”, hanem a helyhez sok szálon kapcsolódó, s a lokalitáson belül aktív tevékenységet folytató szereplők készítik (lásd például a Somogyi Győző által tervezett, szövegezett és kézzel készített *Káli Hírmondót* vagy Somogyi Márk fotóit). Továbbá nem szabad elfelejtenünk a térséghez kapcsolódó tudományos reprezentációk sokaságáról sem: építészeti szakkönyvek és ajánlások, néprajzi gyűjtések és leírások, szociológiai felmérések és monográfiák éppúgy feldolgozták és nyilvánosságra hozták ennek a térnek a társadalom- és építészettörténetét, a jelenét, mint ahogyan a jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatások is ezen tudományos reprezentációk számát növelik.⁷

A Káli-medencében a hetvenes évek óta zajló folyamatok jól értelmezhetők a konstruktivista vidékszociológia (város/vidék), illetőleg a transznacionális és globális áramlatokkal foglalkozó antropológia (globális/lokális) fent vázolt kategóriarendszere mentén. A medence földrajzi-társadalmi terének átalakulásában, a tömegkommunikációban terjedő képek megkonstruálásában, a lokális gazdaság újrastrukturálásában fontos szerepet játszik a vidék és város között létező, sokszintű kapcsolatrendszer. Ez éppúgy támaszkodik a fővárosból és más kisebb-nagyobb városokból a Káli-medencébe érkező, s ott letelepülő társadalmi elitek tevékenységére, mint a nyaranta itt megforduló turistatömegek jelenlétére. Mind a materiális, mind a szimbolikus gyakorlatok esetében megfigyelhető a kölcsönhatás a lokalitás és a nagyobb (nemzeti, illetőleg transznacionális) léptékű globális folyamatok között.

III. A kutatási módszerek és a kutatási kérdések

III.1. A két kutatási időszakban alkalmazott módszerek, témák és elméletek

Jelen tanulmány a Káli-medencében két, egymástól közel húszévnnyi különbséggel végzett kvalitatív társadalomkutatás eredményeire épül. Az első a *Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében* című kutatás volt, amely 1999 és 2001 között valósult meg az OTKA támogatásával (OTKA F 03097). A kutatás elsősorban a szemiotikai, illetőleg szociológiai indíttatású turizmuskutatás (főként Dean Maccannell, John

⁷ A térségre vonatkozó kutatások tudománytörténeti feldolgozása, a kutatók speciális viszonya a területhez és a medencére vonatkozó reprezentációkkal összefüggő felelősségek ügye egy külön tanulmány tárgyát képezheti.

Urry) elméleteire, illetőleg a regionalizmussal foglalkozó néprajzi kutatásokra támaszkodva a táj átalakításának – akkoriban újszerűnek tekinthető – gyakorlatait vizsgálta. A turizmus területére ezek az elméletek úgy tekintettek, mint az elidegenedett munka, az áttekinthetetlené vált modernség szférájával szemben egy ellenvilág megteremtésének lehetőségére. Az ellenvilág létrehozásában kiemelt szerep jutott a regionális kultúráknak, a vidék újrafelfedezésének, amely a modernség túlságosan komplex folyamataival szemben az áttekinthetőség, az alakíthatóság esélyét/illúzióját kínálta. A kutatás a Káli-medencében a hetvenes évektől megfigyelhető „ellenvilág”-konstrukció folyamatait vizsgálta, amely éppúgy szemben állt az államszocializmus politikai-társadalmi rendszerével, mint a lokális tradíciók felszámolásának gyakorlatával. A kutatás középpontjában ezen konstrukciós folyamat legfontosabb aktorai álltak. Ők azok a városi értelmiségiek, akik – különböző indítatásokból – az 1970-es évektől házat vásároltak a Balaton-felvidéken, s ott jelentős aktivitást kifejtve megpróbálták hatást gyakorolni a települések mindennapi életére, az építészeti hagyományok újrafelfedezésétől kezdve közös ünnepek, tradíciók létrehozásán keresztül egészen a lokális gazdaság újragondolásáig. Az ezredfordulón végzett kutatás ideje alatt több, rövidebb időtartamú terepmunka valósult meg, fontos szerepet kapott a résztvevő megfigyelés, a terepjegyzetek és -naplók írása, interjúk készítése a különböző értelmiségi csoportok tagjaival, legfontosabb képviselőivel (Fejős–Szijártó 2002, Szijártó 2008).

A továbbiakban tárgyalt másik vizsgálat a *Lo-Káli, Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a „Magyar Provence”-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások* című, 2018 végén kezdődött kutatási program (Nemes et al. 2019), ami a Káli-medence helyi élelmiszerrendszerét kutatja az NKFIH támogatásával (NKFI-6 K 129097). Ennek során a kétezer-tízes-húszas évek fordulóján helyi termelőkkel (Balogh 2022), turisztikai vállalkozások tagjaival és bevállalkozókkal (Nemes et al. 2022), a medencébe különböző időszakokban beköltözőkkel (Lajos–Nemes 2020), a helyi társadalom tagjaival és turistákkal készítettünk félig strukturált interjúkat és vettünk fel zárt és nyílt kérdéseket tartalmazó kérdőíveket. Jelen tanulmányhoz a 2019 és 2021 között a Káli-medencében házzal rendelkező szereplőkkel folytatott beszélgetések anyagát használjuk: a különböző időszakokban a medencébe érkező és életvitelszerűen beköltöző emberekkel, életmód- (*lifestyle entrepreneur*, Peters et al. 2009) és turisztikai vállalkozókkal készítettünk összesen 43 interjút.⁸ Az adatok feldolgozásához mindkét kutatás esetében az interpretatív módszert alkalmaztuk.

8 A jelen tanulmányhoz használt interjúkban részt vevő személyek (18 fő) alapvető szociokulturális jellemzőit egy táblázatban (1. táblázat) összegezzük a szöveg végén. A medencében tipikusan „néma terepként” megjelenő szereplőkről – például helyiek, turisták és kétlakiak – és életvilágukról egy következő tanulmányban írunk. A terep sajátossága a vállalkozások kapcsán elsősorban két jellemzővel bír. Egyrészt a medencében vállalkozása kezdő szereplők jelentős részét kisgyermeket nevelő családok alkotják, ahol rendszerint a férfi irányítja a vállalkozást (persze kivételek vannak, például Zakar Kata Kővirág elnevezésű étterme és szállása Köveskálón), és a nő részt vesz a vállalkozás fenntartásában vagy részmunkaidőben máshol dolgozik. Másrészt túlnyomó többségében a férfiak azok, akik a vállalkozást a külvilág irányába képviselik, így ennek kapcsán elsősorban férfi beszélgetőpartnerekkel készítettünk interjút.

III.2. A kutatási kérdések

A két kutatás eredményeit összevetve láthatóvá válnak az elmúlt 40-50 évben a Káli-medencében végbement transzformációs folyamatok. Ezek jelentős mértékben kapcsolódnak az általunk vizsgált társadalmi aktorok tevékenységéhez, s a mindennapi élet keretrendszerét éppúgy átalakították, mint a területről rendelkezésre álló reprezentációk készletét. Az elemzés során két nagyobb, egymással sok szálon összekapcsolódó területet különítünk el: a Káli-medencéhez kapcsolódó elképzelések, imaginációk, önreprezentációk világát és a mindennapi gyakorlatok, a társadalmi cselekvések területét.

Az első témakörhöz, a szociokulturális reprezentációk és imaginációk színteréhez kapcsolódó kérdéseink a következők: 1. miként használják a Káli-medencét a beköltöző, illetve ott vállalkozást indító társadalmi szereplők önmaguk reprezentációjára, és 2. mit gondolnak saját szerepükről és feladatukról (illetve lehetséges feladatukról) ebben a térben? A medence irányába kialakított viszonyban kiemelt hangsúlyt kap a hely iránti és a helyben élő emberekkel szemben tanúsított felelősség kérdése.

A második, a társadalmi cselekvések világát érintő problémakör a sokszínű térhasználati gyakorlatok közötti összefüggéseket, a szerepértelmezések és a tér közötti kapcsolatokat, valamint a cselekvések térre gyakorolt hatását foglalja magába. Itt egyebek mellett arra keressük a választ, hogyan alakítják a különböző társadalmi elitek szociokulturális gyakorlatai a teret. Hogyan épülnek egymásra vagy éppen különülnek el egymástól a sokszínű ön- és térértelmezések és az eltérő cselekvések? Milyen folytonosságok, átfedések és szakadások vannak a Káli-medencében időben egymás után megjelenő szociokulturális értelmezések és gyakorlatok között? Itt is kiemelt szerepet kap a felelősség és felelősségvállalás kérdése.

Az elemzés – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem történeti jellegű, inkább két korszakot középpontba állítva mutatja be a Káli-medence folyamatként értelmezett átalakulását. Kiindulópontunk a kortárs jelen: az a kérdés, hogy az elmúlt években a medencében a különböző társadalmi elitek önértelmezésének és -reprezentációjának sokszínű (például művészeti, gazdasági vagy politikai) változataiban és az egyre intenzívebb térátalakítás, illetve térkiszajátítás gyakorlataiban milyen folytonosságok és eltérések fedezhetők fel. Először elkülönítjük, milyen elemekből épülnek fel azok az értelmezési minták, amelyeken keresztül ezen csoportok tagjai saját szerepükre, tevékenységükre tekintenek. Ezen analitikus megközelítés segítségével láthatóvá válik, hogy ezek a szereplők mely területeken viseltek különös felelősséget a medence jelene és jövője vonatkozásában. Az elemzés második része összehasonlító jellegű, s arra a kérdésre keresi a választ, hogy ezek az értelmezési minták az újabb társadalmi csoportok, az új típusú elitek megjelenésével miképpen változtak meg az elmúlt évtizedben.

IV. Esetelemzés és -értelmezés

IV.1. A Káli-medence mikrovilága

A Káli-medence napjainkban széles körben elterjedt térségképét elsősorban fővárosi kötődésű értelmező elitek (építészek, művészek, szabadfoglalkozásúak) hozták létre még jóval a rendszerváltás előtt, az 1970-es évektől kezdve (Szijártó 2008: 193). A térség 20. század második felében lezajlott „felfedezése” nevezhető e társadalmi-kulturális csoportok által megvalósított „*klasszikus gyarmatosítási időszaknak*” (B13, férfi, nyaralótulajdonos rokona, 2019. tavasz). Ebben az időben – elsősorban a korabeli társadalmi folyamatokra adott válaszként – az államszocializmus politikai-kulturális rendszere elleni tiltakozásként született meg a „Káli-medence mint menedék” képe, és jöttek létre a hozzá kapcsolódó – az el-, illetve kivonulást támogató (az odaköltözést, parasztházvásárlást és -felújítást, új ünnepek létrehozását, egy kulturális ellenvilág kiépítését célzó) – társadalmi gyakorlatok (vö.: Szijártó Zsolt kutatócsoportja kutatásaival).

Az elmúlt negyven-ötven évben – a folytonosság mellett – jelentősen megváltozott a hely használatának, el- és kisajátításának praxisa, párhuzamosan azzal, ahogyan a Káli-medence egyre jelentősebb országos ismertségre tett szert. Sokszínűbbek lettek a medencéhez fűződő, főleg turisztikai indíttatású tevékenységformák, a beköltözők (a helyi szóhasználat szerint bebírók), az egyre nagyobb számban megjelenő turisztikai vállalkozásokat üzemeltető életmód-vállalkozók, a nem helyben élő turisztikai bevállalkozók, a nagytökések és a nyaralótulajdonosok, a turisták és a természetjárók, továbbá az egy napra érkező, egyre nagyobb számú látogatók⁹ különböző elképzelésekkel és szándékokkal keresik fel és használják ezt a helyet. Mindezzel párhuzamosan a terület gazdaságilag is felértékelődött. Ez jól látható az ingatlanárak folyamatos emelkedésében, az egyes településeken tervezett lakóparkok és szállodák körüli konfliktusokban, valamint a vállalkozások számának növekedésében.

Ezt a folyamatot, amelynek során a Káli-medence a magyar társadalmi képzelet, a szimbolikus földrajz szerves és sokakat megmozgató alkotóelemévé vált, sokszor ellenérzések, konfliktusok kísérik a medence generációs és társadalmilag is különböző csoportjai között. Ezek elsősorban rejtett formában és informális közegekben léteznek, de néha – beszélgetések, viták során, aktuális problémahelyzetek mentén – a felszínre törnek és láthatóvá válnak a generációs törésvonalak, eltérő gazdasági érdekek, kulturális elképzelések, politikai kapcsolathálók.

A kortárs konfliktusok egyik oka, hogy a 2010-es évektől kezdve új, másfajta rekrutációjú társadalmi elitek is megjelentek és befolyásra tettek szert a Káli-medence lokális gazdaságában és a társadalmi folyamatokban. Ezen új csoportok egy részét a szimbolikusan felértékelte táj ígérete vonzotta a Káli-medencébe, hogy ott – a korábban letelepültekhez hasonlóan – parasztházakat vásároljanak, s a korábban letelepül-

⁹ A Káli-medence különböző társadalmi csoportjainak, egymáshoz való viszonyának és dinamikájának szemléletes leírását adja a Somogyi Győző festőművész által készített, kézzel rajzolt és írt újság, a Káli Híradó 2020. júniusi száma, amely a térség lakosait a következőképpen csoportosítja: őslakó / állandó lakos / helyi lakos / kétlaki / turista / nyaraló / bebíró. A csoportosítás alapja a tulajdonjog és a térséghez fűződő érzelmi viszony.

tektől némileg eltérő léptékben felújítva¹⁰ egy zárt, a környezettől inkább elkülönült életmódot folytassanak. A újonnan érkezettek másik részét nem elsősorban az épített örökség védelme, az ingatlan állapota, fekvése és környezete motiválta a vásárlás során, hanem a Balaton környékén az utóbbi években általános gyakorlat részeként az ingatlanbefektetés lehetősége¹¹ (T1, férfi, első hullámban érkező bebíró, turizmusipar, 2021. nyár). A Káli-medencei ingatlan birtoklása számukra presztízfunkcióval is bír, olyan jól konvertálható szimbolikus tőkét jelent, amely megerősíti és kifejezi gazdasági státuszukat. Egy harmadik csoportot alkotnak azok az aktorok, akik aktív szerepet vállalnak a medence lokális gazdaságában – a turizmusipar, a vendéglátás területén tevékenykednek, miközben egy sajátos önképpel, missziós tudattal, felelősségérzettel felvértezve maguk is létrehozzák a Káli-medence jövőjéről szóló narratíváikat. Ők azok a vállalkozók, kulturális brókerek (Szeljak 2000, Szijártó 2002, Pusztai 2007, Pusztai-Varga 2008),¹² akik, miközben a helyben létrehozott örökségre támaszkodnak, és legtöbbször helyben is laknak és gazdálkodnak, de már nem csupán lokális léptékekben tevékenykednek, hanem országos szintű hálózatok résztvevői, amelyek egyik csomópontjaként tekintenek a Balaton-felvidéki vállalkozásokra.

A Káli-medencében az utóbbi tíz évben végbemenő transzformációs folyamatok következtében átrendeződött a centrum és a periféria közötti viszonyrendszer. Amíg korábban fontos szerepet játszott a fővárostól való elkülönülés, az ottani életformával való szembenállás kinyilvánítása, mostanra a lokális gazdaság területén felértékelődtek a kapcsolatok, kölcsönhatások. Ennek következtében a „káli” márkanevű termékek már nemcsak a Balaton-felvidéken található meg, hanem a medencén kívül, például a fővárosban is piacra letek.¹³

A Káli-medence mint brand nem csupán gasztronómiai termékek, élelmiszerek egy szűk körére korlátozódik, hanem a kulturális rendezvények területén is megjelenik. A korábbi lokális ünnepek mellett – ezeket némileg felülírva – létrejöttek nagyobb léptékű nyári rendezvények is, amelyek egy része fővárosi (vagy újabban Európa kulturális fővárosi) szervezésben és hálózatban működik (például kisörspusztai romkomcsa, Kőfesz, Salföldi dalnoktalálkozó, vagy a különböző koncerteknek, illetve Slow Design napnak helyet adó Pegazus).

Ezek a jelenségek arról tanúskodnak, hogy az elmúlt egy évtizedben a „Káli-medence” kilépett a szűkebb, a Balaton-felvidékhez kapcsolódó földrajzi környezetéből,

10 Az új módon felújított parasztházak (nagyobb beépítettség, a kötelező elemet jelentő úszómedence, a falutól elválasztó magas kerítés) problémája többször előkerül az interjúkban (például B5), a lokális nyilvánosság különböző csatornáin, így a Somogyi Győző által készített *Káli híradó*ban is.

11 „Mi most nagy félelemmel nézzük a tőkebeáramlást. Az a fajta felvásárlás ez, ami eddig nem volt... Eddig, azt gondolom, hogy bár felkapott volt idejárni öt éve is, és divatos volt a hely, de a vásárlási kedv az még csak abban volt meg, aki ezt a lüktetést, szellemet érzekelte, ezzel volt kapcsolatban, legalábbis nagyobbbrészt. Ami idén nagyot változott, hogy most abszolút hideg pénz áramlik ide. És ez ilyen gyilkosan hat szerintem, ez öli meg leginkább majd ezt a szellemet...” (B1, férfi, életmód-vállalkozó, 2020. augusztus).

12 A kulturális bróker (*cultural broker*) „két eltérő érdek között közvetítő egén, akinek szerepköre hangsúlyozottan aktív, a közvetítés folyamatára befolyással bír, segít jellegű, reflexív és kontextusérzékeny” (Pusztai-Varga 2008: 40).

13 Budapesten a Déli pályaudvar mellett található *Kell fagyalt?* elnevezésű hely például a Mindszentkálai *Kó fagy?* fagyizó receptjét vásárolta meg. A Bartók Béla úton megnyílt egy *Kó fagy?* a *Bartókon* nevet viselő hely, aminek célja az volt, hogy tehermentesítse a Mindszentkálai fagyizót és a falut a nagy számú látogatótól. A fővárosi Római-parton található Liliomkerti piacon is hozzá lehet jutni valódi „káli” termékekhez.

s egy olyan „termékké” vált, amely különböző piacokon (turizmus, gasztró, rendezvények, tartalom-előállító, ingatlan, építőipar) keresett és jól értékesíthető márkaként van jelen Magyarországon.¹⁴

Mindezzel párhuzamosan izgalmas differenciálódási folyamatok indultak meg az egyes települések között is, amelyek hatására a centrum és periféria közötti viszonyok a Káli-medencén belül is megváltoztak. Az egyes falvak jelenleg egyszerre küzdenek az eltömegesedés és az eljelentéktelenedés folyamataival és különböző módokon igyekeznek valamiféle egyensúlyt teremteni a kettő között. A medencében élő bebírók narratíváiban folyamatosan jelen van az ellentételezés az eltömegesedő Balaton-parttal és a Kapolcson, illetve a Művészetek Völgyében végbemenő változásokkal szemben.¹⁵ A differenciálódási folyamatoknak köszönhetően a medencében a hagyományos migrációs irányokon (helyi lakosság elköltözése és bebírók megjelenése) túl megjelent egy új tendencia is. Az évtizedekkel korábban érkezett bebírók a turizmushelyre gyakorolt negatív hatásai, a medence szezonális eltömegesedése, „elsiófokosodása” miatt elköltöznek a mindennapi lakóhelyükül választott Káli-medencei településről.

A Káli-medence települései – sokszor egymás törekvéseitől is vezetve, azokkal versenyezve – folyamatosan kísérletet tesznek saját arculat, egyediség kitalálására. Ez a téma sokszor előkerül a helyi nyilvánosságban, a privát beszélgetésekben, a közösségi média platformjain, ahol pró és kontra vélemények fogalmazódnak meg ezzel kapcsolatban, sőt, az egyes bebírócsoportok sokszor annak mentén is elkülönülnek, hogy milyen álláspontot foglalnak el a települések ezen törekvéseinek megítélésakor.

A kezdeti időszakban (1970–80-as évek) az első bebírók a tradicionálisabb építészeti örökséggel rendelkező, egységesebb faluképet mutató Salföldre és Kékkútra, Kővágóörsre települtek. Jelenleg a medencében több centrum is azonosítható. A (diskurzusokban sokszor „spirituális” jelzővel is ellátott) kulturális és ideológiai központ, a „kultúrtáj” centruma továbbra is Salföld és a hozzá tartozó Kisörspuszta, amihez az utóbbi években a *Kőfesz*t elnevezésű rendezvénnyel Kővágóörs is társul.

A medence gasztronómiai központja Köveskál, amely a minőségi vendéglátást állította középpontba, és ahol hat vendéglátóhely összefogásából 2014-ben megalakult helyi szövetség „Gasztrfaluként” pozicionálja a falut, s kínálatával egyértelműen a tehetősebb vendégréteget célozza meg. A Köveskálon – és részben Kővágóörsön – élő bebírók, életmód-vállalkozók és bevállalkozók a 2010-es évektől kezdve úttörő szerepet játszottak a medence „piacításában”, a Káli márka kiépítésében.

Szentbékállá a jól működő lokális közösségi kapcsolatokra és a helyiek által is kiépített vállalkozásokra alapozott (B18), ahol a helyi rokonsági rendszereknek kö-

14 A szűkebb környezetből való kilépés az országon belüli jelenlét ugrásszerű megnövekedésére vonatkozik, a medence nemzetközi láthatósága továbbra sem számottevő – kivéve talán a helyi borokat.

15 Így például Somogyi Győző *Káli Híradója* már 2000-ben markáns ellenvéleményt fogalmazott meg a Kapolcson megfigyelhető turizmusszal szemben. „A »Művészetek Hullámvölgye« lehetne Kapolc, ha a Balaton partján volna (Pintér Georg, Kisörspuszta mondása): Így a Művészetek Völgye az ország legnagyobb tömegfesztiválja, színvonalas rendezvényekkel. Helyi vélemények szerint azonban a pestiek szórakoztatnak pestieket, nem ingyen. 30-70 milliós a költségvetés. A helyi lakosoknak marad az idegen tömeg, zaj, felfokozott forgalom elviselése lelkesedésből. A helyszín használatáért a falu, templom, kultúrház nem kap pénzt, és csak néhány ember hűt hasznot, a többség csak szenved. Lehet, hogy ez egy elfogult helyi szempont. Lehet, hogy az öslakók belefáradtak. És lehet, hogy ekkora rendezvény sok ekkora településeknek” (*Káli Híradó*, 2000. november).

szönhetően napjainkban is élénk a közösségi élet, és a lokális politika is elsősorban ezekre a kapcsolatokra támaszkodik. Ezen a településen (és a szomszédos Mindszentkállán) egyelőre a turizmus klasszikusabb, „csendesebb” formái vannak jelen (panziók, büfék, falatozók, fagyizó), ami ugyan a bebírók és nyaralók nagy létszámú szezonális jelenlétével jár együtt, de például Köveskálhoz képest kisebb a különböző típusú (életmód- és be-) vállalkozók száma.¹⁶

A medence szimbolikus centruma, a termékek/javak, a bebírók és a turisták fő találkozási helye a Káli-medence földrajzi terén kívül elhelyezkedő káptalantóti piac, ahová a helyi lakosság szinte soha nem látogat el. Az utóbbi időben a medence történéseinek némelyike a nagypolitika hírei közé is bekerült, ennek oka a politikai elit egyre nagyobb számú jelenléte ezen a területen. A települések közül ezzel kapcsolatban elsősorban Balatonhenye került reflektorfénybe, főleg az igazságügyminiszter, illetőleg az egykori pénzügyminiszter jelenlétének és ingatlanbefektetéseinek köszönhetően.

V. Ideológiák és képzetek: a felelősségvállalás különböző szinterei

A Káli-medencébe érkező társadalmi elitnek különböző csoportjainak – a korai bebíróknak éppúgy, mint az újonnan a területre érkezőknek – viszonya a helyhez különböző aktivitásokat foglal magába: reflexiót a lokális történelemre, a környező táj sajátosnak tekintett esztétikai minőségére, bekapcsolódást a jelen közösségi folyamataiba, mégpedig egy kidolgozott, koherens értékrendszer mentén.¹⁷ Ez a (jobb híján) a medence és a lakossága iránti társadalmi felelősségvállalás, vagy – egy kurvens terminust használva – „részvételiségnek” nevezhető magatartásforma jelentette számukra a medencébe költözés egyik sokat emlegetett motivációját: a korai időszakban a szembenállást a hetvenes-nyolcvanas évek államszocialista vidékpolitikájával, az (általuk csak „falurombolás”-ként emlegetett – Szijártó 2002) körzetesítéssel, vagy a jelen körülményei között kísérletet a (vidéki, szelíd, zöld, gasztro-) turizmus meghonosítására és elterjesztésére, egyebek mellett a köveskáli Gasztrofalu kezdeményezéssel. A bebírók társadalmi felelősségérzete – az interjúk és a beszélgetések alapján megalkotott Káli-medencei vonzerólisták tanulsága szerint – többféle területet foglal magában, amelyek közül a három legfontosabbat érdemes kiemelni.

A (1.) legfontosabb az egyedülállónak tekintett (a természeti és az épített környezetet egyaránt magába foglaló) Balaton-felvidéki táj védelme, vonzerejének megőrzése és hasznosítása (B17). Talán ez a „tájképzet” a Káli-medencét leíró „bebírószótár” legállandóbb, legkevesebb átalakulást mutató eleme. (2.) Szintén a kezdetektől jelen van tevékenységük motivációi között a tradicionális helyi társadalmi gyakorlatok és

¹⁶ Ezzel kapcsolatban sokfajta (pró és kontra) vélemény fogalmazódott meg a lokális nyilvánosságban. Az egyik markáns reakció ezekre a folyamatokra azoktól a bebíróktól származik, akik a kilencvenes években érkeztek a területre, és aztán a 2020-as évek elején, a turizmus nagyfokú fellendülése miatt a medencén kívüli közeli településekre költöztek.

¹⁷ A bebíróknak a helyre és a helyben élés módjára vonatkozó ideológiai, képzetei és gyakorlatai kétségtelenül nemcsak összefüggnek a helyiek ideológiáival és társadalmi gyakorlataival, hanem ezek között sokszor konfliktus figyelhető meg. Jelen tanulmány azonban a társadalmi elitnek oldalának bemutatásával és értelmezésével foglalkozik, a helyiek hangját csak áttételesen jeleníti meg. A kettő közötti viszonyok átfogó tárgyalását egy másik írásunkban tesszük meg.

értékek védelme, amelyhez közösségfejlesztési célok is kapcsolódnak. Ez a „közösgképzet” ugyanakkor történetileg már változóbb, összefüggésben áll az őslakosok számának csökkenésével, a makroszintű társadalmi folyamatok hatásaival. A (3.) – korántsem ennyire általánosan elterjedt, s már inkább a gyakorlatok felé mutató – elem a lokális gazdaság, gazdálkodás jelentőségének felismerése. Ebbe éppúgy beletartozik a helyi termelők és termékek támogatása, kísérletezés különböző tradicionálisnak tekintett gazdálkodási formák, termékek „feltámasztásával”, mint munkahelyteremtési próbálkozások a helyi lakosok számára, például egy szövetkezet formájában (B14, férfi, első hullámban érkező bebíró, művészet, 2019. tavasz).

A felelősségvállalás mindhárom aspektusát átszövi a reflexió, szembenézés azzal a helyzettel, hogy a bebírók és bevállalkozók megjelenése és a medencében folytatott tevékenysége milyen – adott esetben negatív, nem szándékolt – hatással van a környezetre és a helyben élőkre, például azzal, hogy előkészítheti az utat a negatívan megítélt tömegturizmus előtt. A továbbiakban a felelősség fenti három aspektusával összefüggő kérdésekkel foglalkozunk részletesebben.

V.1. Viszony a tájhoz: tájvédelem és -hasznosítás

A bebírók egyes csoportjaira a 2010-es évek végéig jellemző sajátos missziós tudat, önértelmezés alapvető részét alkották a tájban élésre és annak hasznosítására vonatkozó elképzelések. Ezek a táj- és térértelmezések nem voltak egységesek, innét eredeztethető a medencebeli konfliktusok egy része a bebírók, bevállalkozók, életmód-vállalkozók, helyiek és időnként a területen fontos intézményként jelenlévő Balaton-felvidéki Nemzeti Park természetvédelmi őrrei között (például B16). Ám miközben a vizsgált csoporton belül létező, s fokozatosan növekvő – generációs, foglalkozásbeli, kulturális – különbségek természetesen alakították a környezettel kapcsolatos elképzeléseiket, ugyanakkor rekonstruálható egy olyan, meglehetősen állandóságot mutató „tájképzet”, amely mind az interjúkban, mind a nyilvános diskurzusokban sokszor előkerül. Ennek egyszerre vannak a természeti környezettel, az épített örökséggel és a történeti múlttal összefüggő elemei (Szijártó 2002).

Az 1970–80-as években a bebírók által a Káli-medencében felépített ellenvilág egyrészt a szocialista mindennapokkal és a Balaton-parti tömegturizmussal szemben jött létre, másrészt a kritizált jelennel szemben egy valamikor létezett, idealizált múlt rekonstruálását célozta (Szijártó 2008: 187). A beköltözők egyazon esztétikai ízlésközösséghez tartoztak, egy részük a filmes és művészvilághoz kötődött: rendezők, operatőrök, színészek, statiszták, képzőművészek és zenészek voltak közöttük, akik sok esetben nem csupán nyaralót vásároltak maguknak a medencében, hanem a településeken (sajátos, kommunaszerű módon) életmódkísérletet is folytattak.¹⁸

¹⁸ A legismertebb szereplők például: Sára Sándor, Szomjas György (1975), Kardos Ferenc, András Ferenc, Cseh Tamás, Mészáros Róza és Mayer István Kővágóörsön vásárolt magának házat, Kende János és Cserhalmi György Kékkúton, Halász Mihály és Imre Péter Balatonhenyén, Trombitás Tamás (1988) Szentbékállán.

Az ő aktív közreműködésükkel jött létre a Káli-medence (kicsit nagyobb összefüggésben a Balaton-felvidék) máig érvényes reprezentációs formája, amelyben szorosan összetartozik összekapcsolódik a táj (a medence földrajzi helyzete, zártsága, a Balatonhoz való közelsége), az épített környezet (a kőből való tradicionális építkezés, amely következtében a múlt megőrződött, s nyomai, jelei megtapasztalhatók a jelenben), valamint az itt élő emberek tevékenysége, hagyományos életmódja. Ennek a tájképzetnek egyszerre vannak irodalmi gyökei – sokszor előkerülő hivatkozási pontot jelentenek Hamvas Béla, Cholnoky Jenő és Eötvös Károly kapcsolódó leírásai –, filmes, képi referenciái (főleg Jancsó Miklós Kornyi-tónál forgatott, hetvenes évekbeli filmjei, így például az 1971-es *Égi bárány*), illetőleg építészeti elemei.¹⁹

Ehhez a tájképzethez egy erőteljes értékmentő attitűd társult, ami egyaránt vonatkozott a természeti és épített környezetre,²⁰ továbbá a „hagyományos” népi kultúra egyes elemeinek (népzene, néptánc, népi építészet) megőrzésére és továbbvitelére. A megőrzés a vidéki idill és az idealizált paraszti-közneemesi életmód képzetére épül – ez fejeződik ki a népi építészeti örökség megővésének gyakorlatában, vagyis abban, hogy a bebírók a nagygazda- és parasztházakat „eredeti” állapotuk szerint állították helyre. Az első hullámban érkező bebírók „nem rontották el a házakat” (B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz), a „*hetvenes években pont azok a művészberek jöttek ide házakat venni, akiknek a szépérzékük erre eleve nyitott volt és nyilván nem akartak rombolni*” (B3, férfi, második hullámban érkező bebíró, média, 2019. tavasz). Ugyanakkor ez az értékmentés nem korlátozódott a múlt idealizált képének újraalkotására, hanem aktív szembefordulást is magába foglalt a jelenben tapasztalt tájromboló folyamatokkal. A kisörspusztai homokbánya, a kék-küti ásványvízgyár tevékenysége elleni folyamatos, évtizedeken keresztül zajló küzdelem eredménye a medence 1979-ben elindított tájvédelmi körzetté nyilvánítása (1984), de ez volt az egyik fő tevékenységi terepe a bebírók által ugyancsak 1984-ben életre hívott, több száz taggal rendelkező Káli-medence Környezetvédelmi Társaságnak (B17). Ebben az aktív küzdelemben főként a Balaton-felvidéki Nemzeti Park, különböző zöld szervezetek (közülük is különösen a Védegylet) támogatására próbáltak támaszkodni – néha több, máskor kevesebb sikerrel (T2, 2000).

A medencében a kilencvenes években kezdtek megjelenni azok az életmód-vállalkozók, akik fokozatosan elhagyták városi munkahelyüket miközben a medencében tapasztalható „csendes” turizmusra építve alakítottak ki maguknak új életformát, és

19 Minderről a folyamatról részletesen: Szijártó 2003: 19–40.

20 Az értékmentés szemléletes példája az a viszontagságokról beszámoló történet, amiben az egyik bebíró, Kóvágóorsre utazván megszerzi a köveskáli kocsmá (a mai Mi a kő) kidobásra ítélt régi cserepeit. Az értéktelennek ítélt és pusztulástól megmentett régi tetőcserepek aztán a saját pajtájá tetejére kerültek: „*Jövők Köveskálról és a mostani, a Trombitás Tamás-féle vendéglőt, a Mi a kőt, ami akkor vendégkocsmá volt, szóval jövők ott kocsival és látom, hogy a tetőn emberek vannak és egy nagy konténerbe dobálják le a kétszáz éves cserepet, török össze. Megálltam az út közepén, kiugrottam a kocsiból: »Állj! Állj! Megállni! És ők akkor mondták, hogy (...) a tanács kiadta a parancsot, hogy renoválni kell az épületet. Akkor mondom nekik, hogy most menjenek be a kocsmába, a fröccsöket én fizetem, és addig én lemegek Révfűlőpre és elintézem, hogy egyenként szépen azokat a cserepeket le kell szedni és leadogatni, majd bálába rakni. Úgyhogy ezzel tudtuk aztán a mi pajtánkat lefedni, szóval ez a korai időszak...*” (B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz). Az autentikus múlt megteremtését szolgálta a házak „eredeti” állapotnak megfelelő felújítása is: „két évvel ezelőtt sikerült kivülről is helyreállítani, olyanná, amilyen volt a 19. század vége felé” (B15, férfi, második generációs bebíró, média, 2000 – lásd még Fejős-Szijártó (szerk.) 2002: 33).

idővel egész évre szólóan a medence valamelyik településére költöztek (például B3, férfi, második hullámban érkező bebíró, média, 2019. tavasz). Az életmód-vállalkozók száma a 2000-es, de különösen a 2010-es évektől megszaporodott. Esetükben legtöbbször ugyanígy megtalálható a táj, a természeti környezet és a helyben élő emberek iránti felelősségérzet, s egy ehhez társuló missziós tudat. A tájhoz kapcsolódó beszámolóikban némileg visszaszorulnak az irodalmi, a magasművészeti és történeti vonatkozások, ezzel párhuzamosan előtérbe kerülnek az ezoterikusabb – ugyanakkor különböző jogközpontok, életmódváltó táborok révén jól piacosható – magyarázatrendszerek. Ezen vonzerók közül a medencében található kővek által keltett „rezgéseket”, a táj alaphangulatát megadó, speciális „akusztikát” emelik ki, miközben a táj kitüntetettsége a beszámolóikban nem változik (például B2, nő, életmód-vállalkozó, 2020. nyár).²¹

Az életmód-vállalkozók felelősségtudatának fontos eleme, hogy a turizmussal nemcsak keresletet teremtenek a medence iránt, és részben munkahelyeket hoznak létre helyben, hanem egyúttal a medence jellegzetesnek tartott elemeinek – elsősorban a természet vagy az épített környezet – megőrzésére törekszenek. A megőrzés itt nem annyira aktív küzdelemként, politikailag is motivált szembeállásként értelmezhető cselekvéseket foglal magában a jelen nem kívánatos fejleményeivel szemben, mint inkább kísérletet ezen tendenciák irányítására, menedzselésre. (Mindez természetesen nem független a zöld szervezetek érdekérvényesítő képességének látványos háttérbe szorulásától, a nemzeti parkok hatósági jogköreinek megnyirbálásától, az állami környezetvédelmi intézményrendszer meggyengítésétől.) Ennek következtében a 2010-es évek második felében – a nyaralók és turisták megnövekedett számának köszönhetően – a tájhoz való viszonyban és a tájban élés folyamatában a „mértéktartás” kategóriája vált az egyik kulcselemmé. A „mértéktartás” (B5, férfi, második generációs bebíró, 2019. nyár) vagy éppen annak hiánya meghatározó szerepet játszik a Káli-medence turisztikai vonzerejének kihasználásában és egyúttal a hely sajátos jellegének, személyiségének tiszteletben tartásában. Vannak olyan vendégek, akik meg tudják tartani „*a csendet, a falunak ezt a személyiségét, amiért valószínűleg idejön valaki*” (B5, férfi, második generációs bebíró, 2019. nyár), és vannak olyan szállásadók, akik nem egy-két, hanem öt-nyolc szobát építenek egyszerre medencével együtt. Az egyes interjúkban, beszámolóikban a mértéktartás úgy jelenik meg, mint minden, a Káli-medencében aktorként jelen lévő fél – helyiek, bebírók, bevállalkozók, döntéshozók, turisták stb. – felelőssége.²²

21 „Tehát szóval itt azt szeretjük, hogy mindjárt elkezdene bogni a szarvasok, jönnek ide inni a forráshoz. Tehát attól tartok, hogy ha ilyen komolyabb esti zajongás lenne, ez a vadállományt elrettenti innen. Én azt nem annyira szeretném... Ezt úgy kell csinálni, hogy ne romboljuk szét a természeti értékeket. És ebbe a csend is beletartozik, meg a vadállomány, meg a növénytársulások gazdagságának megtartása...” (B2, nő, életmód-vállalkozó, 2020. nyár).

22 „...tehát kikapcsolódásra valóban alkalmas hely az egész Balaton-felvidék, csak az van, hogy nem csak erre alkalmas, illetve ez a kikapcsolódás egy életnek, egy életmódnak, egy itt élésnek a része lehet. De a turizmusra az jellemző, hogy csak egy bizonyos környezetből egy bizonyos tevékenységet szeretne csak kiragadni, amiért valaki idejön. És ez nem a turizmus, tehát nem a látogatók hibája ez egy igény. Sok múlik a helyiek, most helyiek alatt értem a döntéshozókat, polgármestereket, településfejlesztésért felelősöket, kormányt, mindenkit, aki eldönti, hogy mire adja a pénzt. Meg hát a helyben élő Rózi néniig is mindenkinek felelőssége van abban, hogy, hogy ennek az invázióknak, ami egy pozitív invázió, milyen teret enged. ...de mindenkinek, a látogatóknak is érdeke, meg az itt élőknek is érdeke az, hogy az ne alakulhasson át a nyaralók igénye szerint. Illetve sokszor nem is egyértelmű, hogy mi a nyaralók igénye, mert nyaralókból meg látogatókból nagyon sok fajta van” (B5, férfi, második generációs bebíró, 2019. nyár).

V.2. Közösségképzet és interakciók a helyiek és nem helyiek között

A Káli-medencéhez kapcsolódó szótár egyik fontos eleme, amely egyebek mellett meghatározza a „mi” és „ti” közötti határok meghúzását, a lokális közösséghez kapcsolódó szórt értékelések. A bebírók „közösségképzete” és viszonyuk a helyi lakossággal változatos. A településeken élők nagyon sokféle alakban jelennek meg: egyrészt különböző társadalmi-politika folyamatok véttlen áldozataiként, másrészt tradicionális, szorosan a térséghez kapcsolható tudástartalmak birtokosaiként, amelyekhez ugyanakkor viszonyuk meglehetősen ambivalens. Az első hullámban érkező bebírók lokális közösség iránti felelőssége mutatkozott meg abban, hogy igyekeztek a helyi lakosokkal is szoros kapcsolatot kiépíteni, valamifajta közösséget kialakítani.

A két fél viszonyában, interakcióiban a kezdetektől fogva érdekes kettősség figyelhető meg. Egyrészt a mindennapokat, a mikroszintet átszövik a figyelem, az érdeklődés, az odafordulás és a segítségnyújtás különböző formái,²³ mint ahogyan – főleg a tradicionális jellegű tevékenységek kapcsán – megjelenik a helyiektől való tanulás igénye is. Másfelől a bebírók helyiekhez való viszonyát erőteljesen meghatározza egy edukációs szándék, az általuk „népinek” tekintett kulturális elemek és társadalmi gyakorlatok, életmódbeli sajátosságok „visszatanítása”. A bebírók nehezen tudták megérteni, hogy a helyiek miért hagyják veszni a hagyományos értékeket, miért nem becsülik meg például a régi, népi építészeti sajátosságokat őrző épületeket, és miért akarják azokat sajátosságuktól, helyi jellegüktől megfosztva modernizálni (lásd ehhez a fentebb bemutatott történetet a tetőcserepekkkel: B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz). Ez az attitűd különösen az első időszakban volt meghatározó. Jó példaként szolgál erre a neves filmrendező, kővágóorsói bebíró, Szomjas György *Építés és rontás a Káli-medencében* című, 1987-ben készült filmje, amelynek egyik jelenetében neves építészek próbálják (hiába) rávenni az egyik helyi lakost arra, hogy tradicionális nádfedeles parasztházát ne építse át „modern” kockaházzá.

A helyiekre irányuló civilizatorikus szándék és nevelés a kétezres évektől a turizmusban is megmutatkozik: *„Na most nagyon nehéz volt az elején a személyzettel (...) Úgyhogy itt valóban az embereket nevelni kellett ahhoz, hogy nálunk dolgozhassanak, de úgy látszik, hogy időnként ez sikerült, mert van például egy alkalmazott, aki akkor is már az én alkalmazottam volt, és még mindig ott dolgozik.”* (B6, nő, második hullámban érkező bebíró, turizmusipar, 2020. november).

Ebben az edukációs folyamatban ugyanakkor a különböző hatalmi pozíciók is hamar láthatóvá váltak. A látszatra a mindennapi esztétikai elvek körül zajló viták valójában a hely fölötti ellenőrzés megszerzéséről is szólnak, arról, hogy mely csoport képes érvényesíteni saját elképzelérendszerét és életmódját az adott település vonatkozásában. És hiába volt a bebírók oldalán jelentősebb gazdasági, kulturális és szimbolikus hatalom, a helyi lakosok ekkor korántsem voltak eszköztelenek a

23 Hasonlóan a Balaton-part településeihez, vö.: Schleicher 2018: 324.

hely fölötti uralom megszerzéséért is folytatott küzdelemben. Különösen két terület volt, ahol meglehetősen élesen kirajzolódtak ezek a frontvonalak. Az egyik az önkormányzatok működése, ahol a helyhatósági választásokon a bebírók csak a 2000-es évek elejétől jutottak be a helyi testületekbe. Korábban ezen szándékaik általában zátonyra futottak a helyi közösség jelöltjeivel szemben, akik támogatásuk érdekében sikeresen mozgósították a települések hagyományosan erős rokonsági rendszereit (T3). A másik, helyben fontos szerepet betöltő hatalmi tényező, az egyházak világi testületei kapcsán is hasonló helyzet figyelhető meg: a világi elöljárók megválasztása során a helyi közösség általában összezárt, nem kerültek be a testületbe a bebírók képviselői.

Mindez azonban a 2010-es évekre megváltozott. Az átalakulás összefüggésben van azzal, hogy a Káli-medence „felfedezésének” idején, az 1970–80-es években, ezek a települések többnyire „élő közösségek” voltak, iskolákkal, helybeli munkalehetőséggel, aktív munkaképes lakossággal (T2, 2000, B5, B7). Azonban az elmúlt negyven évben demográfiai, társadalmi okok – így a munkaképes lakosság és főleg a fiatalok elvándorlása, az iskolák bezárása, a munkalehetőség megszűnése – miatt az őslakosok száma jelentősen csökkent,²⁴ a bebírók, nyaralótulajdonosok száma viszont ezzel ellenkező tendenciát mutatott. Vannak olyan települések, így például Salföld és Kékkút, ahol többségbe kerültek az újonnan érkezett társadalmi csoportok, ezekben a kisebb falvakban már alig élnek őslakos családok.

Ez a radikális demográfiai-társadalmi változás visszatükröződik a két csoport viszonyában. Így abban, hogy egyre nagyobb szórást mutat annak értelmezése, hogy ki és milyen kritériumok alapján tekinthető helyinek, őslakosnak vagy éppen bebírónak és nyaralónak. Egy jellemző példa azt mutatja, hogy az új társadalmi csoportok szerint nemcsak a születés határozhatja meg, hogy valaki helybelinek tekinthető-e vagy sem, hanem a helyhez való viszony és az adott környezettel összhangban álló tértermelési és térbeélési gyakorlatok is képezhetik ennek alapját: „... én azt tartom őslakosnak, aki azokat az értékeket próbálja tovább vinni és éltetni, amik itt helyben vannak. Tehát aki idejön és akár életvitelszerűen itt él, de magát a hely szellemét, a környezetet gyökeresen szeretné megváltoztatni, ő szerintem nem tekinthető őslakosnak, tehát őslakos az, aki azt a szellemet próbálja tovább vinni, noha, *mondjuk*, mást dolgozik... vagy más a hivatása, de mégis abba a környezetbe próbál beleilleszkedni. Aki azért jön, hogy azt a környezetet megváltoztassa teljesen, és valami pont ellenkező dologgal töltse meg azt a területet, az szerintem soha nem lesz helyi” (B7, nő, második generációs bebíró felesége, 2019. nyár).

Napjainkra a korábbi közösségképzeteket, az edukációs elképzeléseket felváltotta egy erőteljes és egyenlőtlen munkamegosztás a bebírók és a helyiek között. A helyiek kvázi kiszolgáló személyzetként (fűnyírás, építkezés, postai küldemények átvétele stb.) működnek a bebírók portáin: „*Aki helyben lakik, az lassan kiszolgáló sze-*

24 Néhány adat: Kővágóórs lakossága 1980 és 2019 között 1091 főről 765 főre csökkent, Salföld lakossága ugyanezen időszak alatt megfeleződött (165-ből 73 lakos lett), Köveskálon pedig az 1980-as 483 fővel szemben 2019-ben 374-en éltek.

mélyzet lesz, kapcsolgatja a fűtést, gereblyézi a kertet...” (B8, férfi, életmód-vállalkozó, 2019. tavasz).²⁵ A bebírók ugyanakkor helyi viszonylatban jól megfizetik a szolgáltatásokat, ami konfliktusokat okoz a lokális foglalkoztatási piacon: *„Bebírók tették azt az itt élő alulképzett emberekkel, hogy lenyírja a fűvet egy óra alatt, és 8000 forintot ad”* (B10, helyi vállalkozó, 2019. ősz). A bebírók és nyaraló emberek igényeihez alkalmazkodva szimbolikusan és anyagi értelemben is felértékelődtek azok a ház körüli munkák, amelyeket korábban maguk a tulajdonosok végeztek szabadidejükben. A bebírók a „nagyvárosban megszokott” magasabb összeggel a bizalmat és az együttműködést is jutalmazták, a helyi munkaadók azonban nem tudnak ugyanakkora óradíjat fizetni a helyieknek más, rendszeresebb jellegű feladatok elvégzésére. Ez lokális szinten konfliktust okoz a helyi munkaadók és munkavállalók között, mert előbbieket nem tudják felvenni a versenyt a bebírók által kínált óradíjakkal, utóbbiak pedig nem akarnak sokkal kevesebbért dolgozni helyben.

V.3. Helyi gazdaság, helyi termékek és gazdasági gyakorlatok

Az elemzésünkben tárgyalt harmadik elem a lokális gazdaság, gazdálkodás területe, amivel kapcsolatosan a bebírók szintén rendelkeznek misszióval és képzetekkel, sőt bevállalkozóként saját gyakorlatokkal is. Noha a bebírók döntő többsége kifejezetten rekreációs céllal vásárolt házat a Káli-medencében, már korán – az 1990-es években – megjelentek olyan életmód-kísérletezők és életmód-vállalkozók, akik feladták korábbi életformájukat és – egy hosszabb-rövidebb átmeneti időszak után – végleg letelepedtek valamelyik településen (például B3, férfi, második hullámban érkező bebíró, média, 2019. tavasz). Közülük néhányan turisztikai vállalkozásba kezdtek helyben, de olyanokat is találhatunk, akik a hely földrajzi adottságaira alapozva gazdálkodásba fogtak (például mandulatermesztésbe). Kezdetben egy kisszámú, de nagyon összetartó közösségről volt szó, amelynek gazdálkodását egyszerre jellemezte a hagyományos paraszti gazdálkodás és élelmiszerek újrafelfedezése, mint kísérletezés a korban éppen divatos természetes alapanyagokkal.

A tudatos vásárlás, a biogazdálkodás, a rák elleni természetközeli készítmények, az immunerősítő szerek, a búzacsírabiznisz és a helyben termelt élelmiszerek már a kilencvenes években is lokális diskurzusok tárgyát képezték. Ahogyan ez a bebírók korai korszakára általában jellemző, opozíciók mentén tekintettek ezekre a termékekre: a biogazdálkodás előnyeinek hangsúlyozása egyet jelentett a káros élelmiszer-adalékok listázásával vagy éppen a mobiltelefon által keltett hullámok kedvezőtlen élettani hatásának bizonygatásával (T4). Ugyanakkor a 90-es évektől kezdve fokozatosan kiépült a biogazdálkodás intézményrendszere: a *Káli Híradó* 1999-es

²⁵ *„...Azon túl az idekerült nyaralóknak a portáit rendben kell tartani. Tehát ott takarítanak, fűvet nyírnak, lemetszik a fát. Tehát, hogy ilyen munkát végeznek, mi ezt házpásztornak hívjuk. Tehát ilyen házpásztor szerepet töltenek be. És van, aki erre szakosodott... tehát, hogy szinte mint egy vállalkozó...”* (B9, férfi, első hullámban érkező bebíró, életmód-kísérletező, művészet, 2019. tavasz).

száma már arról számol be, hogy hatvan biotermelő működik a medencében,²⁶ és Szentbékállán a Birkás-kúrián havonkénti rendszerességgel összegyűlnek a termelők, előadásokat hallgatnak, magokat és terményeket cserélnek. A legnagyobb problémát ebben az időszakban az jelentette, hogy a térségben nem működött piac, ahol a megtermelt javak gazdát cserélhettek volna. A bioterményeket és különféle ezoterikus szereket egyaránt kínáló piac, az ún. Életház a 2000-es évek elején először a Kornyitó mellett jött létre, de nem sokáig működött, egy tűzvésznek esett áldozatul.

Párhuzamosan azzal, ahogyan a bebírók száma nőtt, s már komoly vásárlóerőt jelentettek a területen, fokozatosan elkezdett kiépülni a lokális gazdaság őket kiszolgáló szegmense. A bebírók a kezdetektől fogva tudatosan törekedtek arra is, hogy helyben fogyasszanak, vagyis a helyi boltokban vásároljanak és az éppen működő vendéglátóhelyeket, kocsmákat látogassák. Részben a vendéglátásra is úgy tekintettek, mint az elmélet és a gyakorlat helyieket „fejlesztő” tanulási terepe (B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz).

Napjainkban a globális kulturális és gazdasági tendenciák a helyi (a medencében végzett, kifejtett) gazdasági gyakorlatokra is hatással vannak. Egyrészt megfigyelhető a globális trendekhez történő alkalmazkodás – például a gourmet éttermek esetében Köveskálón –, a részvétel a nemzetközi piacok működésében. A feldolgozásra kerülő áruk egy részét a világméretű gazdasági, kereskedelmi hálózatokba történő bekapcsolódás révén szerzik be, miközben jelen van egy ellenkező irányú a törekvés is a helyi – értve ez alatt a Balaton-felvidéki és tágabb értelemben a Magyarországon termelt vagy előállított – termékek felhasználására (lásd még a káptalantóti termelői piacot): „...A sztenderd beszállító például Franciaországból jön. Például a gyöngytyúkot egy darabig tudtam hozni az Alföldről, és amikor elfogyott az Alföldről való gyöngytyúk, akkor utána Franciaországból rendeltük a gyöngytyúkot. ... Hát ez úgy történik, hogy Magyarországon most már van egy pár olyan étterem, ahol ezt megengedhetik maguknak. Ezért most már nem is egy, hanem két-három cég van, aki erre ráállt, és egy nap alatt Párizsból vagy közelebbi francia városból itt van Budapesten, s másnap meg itt van nálunk” (B11, férfi, bebíró, turizmusipar, 2019. tavasz).

Napjainkban tehát a gasztronómiához kapcsolódó vendéglátás is sokszínű és differenciált: a nemzetközi trendekhez történő alkalmazkodás mellett megtalálhatók a „helyi”, „Káli módra készült” fogások is. A különlegességre és exkluzivitásra törekvő gasztróhelyek mellett a medencében található néhány tudatosan „hagyományosan” magyar ízeket és ételválasztékot kínáló vendéglátóhely is. „Egyszerűen fogok fogalmazni, egy kritikát mondanék: »A... (ti. vendéglátóhely neve)... közkonyha«... És azért vagyunk mi közkonyha, mert megpróbáltam a hagyományos étterem étlapját kialakítani (cigánypecsenye, töltött paprika, meg ezek). Persze haladunk a korrallal, mert itt is megtalálható az étlapon a vegetáriánus vagy a grill- és egyéb ételek, de én nem vagyok hajlandó gourmet-t csinálni és rákot adni például. Egyrészt nem is illik ide a

26 Többek között: Birkás Balázs – Bódis Klára (Szentbékállá), Szigethy Pál (Szentbékállá), Rácz Lehel – Orbán Júlia (Kövágóórs), Koncs Csaba (Balatonhenye), Lőrincz Péter (Salföld).

környezetbe, másrészt nem hiszem, hogy, aki lejön ide... (ti. a település neve) az rákot akarna fogyasztani. Én maradtam a hagyományos étteremnél, kapható itt minden tradicionális. Le lehet szólni, hogy közkönyha, mert nincs is túlcifrázva a tálalás, viszont az adag, a minőség, a mennyiség, az ár simán üti őket” (B12, férfi, helyi vállalkozó, 2019. nyár).

Emellett a helyben termelt és előállított termékekre alapuló vendéglátás is megfigyelhető a medencében, hiszen vannak olyan bebíró gazdálkodók is, akik azzal a céllal érkeztek a medencébe, hogy ott állattenyésztéssel (például disznók, juhok), növénytermesztéssel (például mandula, levendula) foglalkozzanak. A hely pedig felértékelte áruikat és termékeiket. Ennek köszönhetően a termékek gyakorlatilag „befejezetlen árucikként” (*unfinished commodity* – Paxson 2013) kerülnek a vásárlók elé, vagyis az értéktársítás folyamata a termékek eladásának és fogyasztásának pillanatában is folyamatos. A hely hozzáadott értéke és turisztikai vonzereje, vagyis a bebírók, nyaralók és turisták nagy száma pedig lehetővé teszi a termékek helyben (akár háznál, akár saját boltjukban, akár a közeli káptalantóti vagy révfülöpi piacon) történő értékesítését.

VI. Összefoglalás

A tanulmány a vidéki terek transzformációjának egy speciális változatát tárgyalta a Káli-medencében végbement átalakulás példáján. Az eset egyszerre mutat fel általános és egyedi jegyeket. Általánosak azért, mert a területen zajló folyamatok jól leírhatók a konstruktivista vidékszociológia és a transznacionális antropológia makrokategóriáival, a „dzsentifikációval”, a „glokalizációval” (Meyrowitz 2005), a különböző globális kulturális folyamatok (vidéki terek elnéptelenedése, életmódváltás, nyaralófalvak létrejötte) helyspecifikus megvalósulásával, a földrajzi terektől függetlenedő lokalitásokkal és médiatájakkal (Appadurai 1996, 2001, 2008). A tanulmányban alkalmazott, negyven-ötven éves folyamatokat összehasonlító perspektíva ugyanakkor lehetővé teszi azt is, hogy e makrokategóriák mögé tekintve a változásfolyamatok finomszerkezetével is megismerkedhessünk. Így láthatóvá válik, hogy a vidék transzformációjának (a dzsentifikációnak, a globalizációnak) mely elemei tekinthetők többé-kevésbé állandónak, s melyek azok, amelyek a Káli-medencében végbemenő folyamatokat egyedivé és különlegessé teszik.

A Káli-medencei transzformáció a folyamatban aktív szerepet játszó társadalmi elitek, a bebírók, bevállalkozók, életmód-vállalkozók tevékenysége miatt tűnik ki a hasonló változásfolyamatok közül. Ez az oka annak, hogy ez a társadalmi csoport áll jelen tanulmány középpontjában. Ezen aktorok jelentős kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkéje és szerepvállalása eredményezte azt, hogy gyakorlatilag a rendszerváltás óta a magyar nyilvánosság széles területén egyre jelentősebb diszkurzív tér keletkezett a Káli-medencei történések megismertetéséhez. A különböző időszakokban érkező társadalmi elitek ugyan eltérő „gyarmatosítási” és reprezentációs gyakorlatokat folytattak, de ezek a helyi lakossághoz történő közeledések mellett

sokszor konfliktusos helyzeteket vagy ellenérdekek mentén szerveződő megosztottságot hoztak létre.

Az elmúlt 40-50 évben a medence – különböző intenzitással ugyan, de folyamatosan – jelen van a szeriöz és tabloid nyilvánosságban, a print médiumokban és a közösségi média platformjain, ébren tartva az érdeklődést a terület és lakói iránt. Azaz, hogy az itt tevékenykedő vagy megforduló művészek, szabadfoglalkozású értelmiségiek egyúttal saját művészeti-kulturális praxisuk részévé emelték a területet, a vizuális reprezentációknak egy olyan mennyiségű (és minőségű) tömege jött létre, amely más tájegységek esetében nagyon ritka. Mindez hozzájárult a Káli-medence felértékeléséhez és népszerűségéhez, valamint a medencebeli világok egyfajta differenciálódásához, a sokszínű kisvilágok kialakulásához is (lásd ehhez Lajos–Nemes 2020). Ezekkel függ össze, hogy a Káli-medencében az elmúlt évtizedekben megfigyelhető átalakulás nemcsak a vidékszociológia és a kulturális antropológia fogalmai mentén értelmezhető, hanem a területen végbemenő folyamatoknak ugyanúgy vannak releváns művészetszociológiai és médiatudományi olvasatai is.

A tanulmány három területet (a viszonyt a tájhoz és a közösséghez, illetve a gazdasági gyakorlatokat) állítva középpontba mutat rá a transzformációs folyamatok néhány jellegzetességére. Így például arra, hogy a tájhoz kapcsolódó képzetek és gyakorlatok körében feltűnő állandóság figyelhető meg. A tájról való diskurzus elemei, a táj leírásának alapjául szolgáló mindennapi esztétikai kategóriarendszerek az elmúlt évtizedekben nem sokat változtak, legfeljebb némileg – különböző divathullámok (ezoterikus irányzatok megjelenése, „gasztroesztétika” térhódítása) mentén – módosultak. Már sokkal összetettebb a helyzet a közösséghez kapcsolódó elképzelések, illetőleg a helyi lakosokkal folytatott interakciók tekintetében. Ezen a területen jelentős átalakulások történtek, a különböző demográfiai és társadalmi folyamatok következtében a helyi lakosok száma a falvakban erősen megfogyatkozott, háttérbe szorultak a lokális közösségképzetek, s a hozzájuk kapcsolódó edukációs elképzelések. Mindezzel párhuzamosan jelentőségüket veszítették azok a korábban meglehetősen éles küzdelmek, amelyek a helybéliek és az újonnan érkezettek között különböző hatalmi pozíciókért (helyi politika, egyházi szervezetek), s áttételesen a terület feletti uralom megszerzéséért folytak. A helyi gazdálkodás területén megint csak másfajta átalakulás figyelhető meg, amit leginkább professzionalizációként ragadhatunk meg: a korábban inkább ideológiák mentén szerveződő, elszigetelt gazdálkodási kísérletekből jól működő iparágak lettek, amelyek megteremtették saját fogyasztói bázisukat, s melyek nemzeti és nemzetközi hálózatokba is be tudnak kapcsolódni.

1. táblázat: A tanulmányhoz használt interjúkban részt vevő személyek alapvető szociokulturális jellemzői

Beszélgetőtárs (B) / terepadat (T) sorszáma	Kutatás időpontja	Beszélgetőtárs neme – férfi (F), nő (N)	Beszélgetőtárs jellemzői (érkezés a medencébe és típus)
T1	2021. nyár	F	első hullámban érkező bebió, turizmusipar
T2	2000	F	első hullámban érkező bebió, művészet
T3	2000		terepjegyzet
T4	1999		terepjegyzet
B1	2020. nyár	F	harmadik hullámban érkező életmód-vállalkozó, turizmus
B2	2021. tavasz	N	harmadik hullámban érkező életmód-vállalkozó, turizmus
B3	2019. tavasz	F	második hullámban érkező bebió, média
B4	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebió, filmes szakma
B5	2019. nyár	F	második generációs bebió, média
B6	2020. ősz	N	második hullámban érkező bevállalkozó, turizmusipar
B7	2019. nyár	N	második generációs bebió felesége
B8	2019. tavasz	F	harmadik hullámban érkező életmód-vállalkozó, turizmusipar
B9	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebió, életmód-kísérletező, művészet
B10	2019. ősz	F	helyi vállalkozó
B11	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebió, turizmusipar
B12	2019. nyár	F	helyi vállalkozó
B13	2019. tavasz	F	nyaralótulajdonos rokona
B14	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebió, művészet
B15	2000	F	második hullámban érkező bebió, média
B16	2019. tavasz	F	helyi, a formális intézményrendszer egyik szereplője
B17	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebió, művészet
B18	2000, 2001	F	helyi, a formális intézményrendszer egyik vezetője

Irodalom

- Appadurai, A. (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appadurai, A. (2001): A lokalitás teremtése. *Regio*, (3): 4–31.
- Appadurai, A. (2008): Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In Niedermüller, P. – Horváth, K. – Oblath, M. – Zombory, M. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó, 238–261.
- Balogh, P. (2022): Sajtókészítők a Balaton-felvidék helyi élelmiszerrendszerében. Táj és gazdaság összefüggései jelenkori kistermelői gyakorlatokban. *Szociológiai Szemle*, 32(1): 114–141. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.6>.
- Beck, U. (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere.

- Cloke, P. (1997): Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and 'the Cultural Turn'. *Journal of Rural Studies*, 13(4): 367–375.
- Csöte, A. (1999): A paraszti közösségtől a ruralitásig. A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, (3): 134–153.
- Csurgó, B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Faragó, L. (2019): *Téri lét. Társadalmi fordulat a térelméletben*. Budapest: Dialóg Campus.
- Farkas, J. (2011): „India magyarországi mosolya”. Ellenvilágok és élménymodellek párbeszéde Krisna-völgy ökofalu turizmusában. In Fejős, Z. (szerk.): *Színre vitt helyek*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 62–81.
- Farkas, J. (2014): „Kicsi kis hősök.” Az ökofalu-mozgalom története és gyökerei. *KOVÁSZ*, 18(1–4): 3–26.
- Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (2002): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéből*. Tabula könyvek 4. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, (7): 868–889.
- Kovács, É. – Vidra, Zs. – Virág, T. (2013): *Kint és bent. Lokalitas és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Lajos, V. – Nemes, G. (2020): Megalkotott valóságok: sokszínű kisvilágok a Káli-medencében In Jakab, A. Zs. – Vajda, A. (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza Könyvek (47). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 171–181.
- Megyesi, B. (2007): A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In Kovách, I. (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – MTA Politika Tudományok Intézete, 27–43.
- Meyrowitz, J. (2005): A glocalitás hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*, XXXVI, 6: 29–30.
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis*, 27(1): 3–20.
- Nemes, G. – Csizmadiané Czuppon, V. – Kujáni, K. – Szegediné Fritsz, Á. – Orbán, É. – Lajos, V. (2019): The Local Food System in the 'Genius Loci' – the Role of Food, Local Products and Short Food Chains in Rural Tourism. *Studies in Agricultural Economics*, 121(2): 111–118. <https://doi.org/10.7896/j.1910>
- Nemes, G. – Orbán, É. – Tomay, K. (2022): Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán. *Szociológiai Szemle* 32(1), 88–113. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.5>.
- Paxson, H. (2013): *The Life of Cheese. Crafting Food and Value in America*. Berkeley: University of California Press.
- Peters, M. – Frehse, J. – Buhalis, D. (2009): The Importance of Lifestyle Entrepreneurship: A Conceptual Study of the Tourism Industry. PASOS. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 7(3): 393–405. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2009.07.028>
- Phillips, M. (1993): Rural Gentrification and the Processes of Class Colonisation. *Journal of Rural Studies*, 9(2): 123–140.

- Phillips, M. (2005): People at the Centre? The Contested Geographies of Gentrification. In Phillips, M. (szerk.): *Contested Worlds: an Introduction to Human Geography*. Ashgate: Aldershot, 317–352.
- Pusztai, B. (2007): Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”. Megalkotott hagyományok használata a turizmusban. In Wilhelm, G. (szerk.): *Hagyomány és eredetiség*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 226–240.
- Pusztai-Varga, I. (2008): Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig. *Fordítástudomány*, 2: 39–46.
- Schleicher, V. (2018): *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Solana-Solana, M. (2010): Rural Gentrification in Catalonia, Spain: A Case Study of Migration, Social Change and Conflicts in the Empordanet Area. *Geoforum*, 41(3): 508–517. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.01.005>
- Szeljak, Gy. (2000): Turistamítoszok, indiánok, etnikai turizmus Mexikóban. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, 201–216.
- Szijártó, Zs. (2002): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Egy tér alakváltozásai*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 7–22.
- Szijártó, Zs. (2003): Szimbólumtermelés – élményfogyasztás: a tér szerepe a turizmusban. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k: A turizmus társadalomtudományos magyarázata: tanulmányok*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 19–40.
- Szijártó, Zs. (2008): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In uő.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 179–194.
- Térey, J. (2018): *Káli holtak*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Tomay, K. (2019): Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei – A városi és vidéki dzsentifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban. *Replika*, (111): 43–62. <https://doi.org/10.32564/111.4>
- Tomay, K. – Völgyi, B. (2022): Közösség és dzsentifikáció egy vidéki településen. *Szociológiai Szemle*, 32(1): 65–87. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.4>
- Tönnies, F. (2004): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Virág, T. (szerk.) (2015): *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Budapest: Argumentum.